

Янко Н. О.

ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ 3-4 КЛАСІВ ЗІ СТИЛІСТИЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ

У статті розглядається актуальна проблема мовленнєвого розвитку учнів початкових класів на комунікативно-діяльній та функціонально-стилістичній основах. Пропонується методично обґрунтована система завдань, метою якої є формування стилістичних умінь учнів 3-4 класів у процесі засвоєння ними словотворчих засобів, зокрема емоційно-оцінних й експресивних суфіксів.

***Ключові слова:** розвиток мовлення, культура мовлення, стилістичні уміння, стилістичні засоби словотвору, емоційно-оцінні й експресивні суфікси.*

Основна мета початкового курсу рідної мови полягає у формуванні мовленнєвих умінь і навичок учнів на основі елементарних знань про лексико-граматичні ознаки мовних одиниць, їх функціонування в текстах і повинна реалізовуватися на засадах комунікативно-діяльнісного та функціонально-стилістичного підходів. Чим раніше молодші школярі усвідомлять факт залежності мовних експресивно-виражальних засобів від мети та завдань висловлювання, тим продуктивнішою буде їхня мовленнєва діяльність.

Особливе значення на уроках мови та читання має засвоєння стилістичних словотворчих засобів, які збільшують виражальні можливості української синоніміки, розширюють суб'єктивно-оцінну та емоційну ємкість слова, є підґрунтям розвитку культури мовлення людини.

Психолого-педагогічні дослідження (В.І. Бадер, Т.О. Ладиженської, Н.В. Маковецької, М.І. Оморокової, М.І. Пентилюкта ін.) свідчать, що учні початкових класів спроможні розрізнати емоційно-оцінні відтінки доступних їм словотворчих засобів. Однак в активному словнику дітей таких лексем мало, нерідко вони вживаються несвідомо та недоречно. Серед найпоширеніших помилок, які трапляються у класних і домашніх творах учнів 3-4 класів, нами були виділені такі: недоречне використання слів із емоційно забарвленими суфіксами та префіксами у текстах наукового стилю; вживання одноманітних словотворчих одиниць у розмовному та художньому мовленні. Тому на уроках мови і читання ми пропонуємо проводити спеціальну роботу над емоційно-оцінними й експресивними засобами словотвору, що сприяє розвитку мовлення школярів, формуванню їхніх стилістичних умінь.

Слід зауважити, що така робота не потребує від учителя надмірних зусиль або ж додаткового часу, не є важкою для учнів, якщо проводиться систематично, цілеспрямовано під час вивчення таких основних розділів початкового курсу мови, як “Будова слова”, “Частини мови”, “Текст”. Звичайно, немає потреби ознайомлювати школярів зі стилістичним значенням усіх засобів словотвору, але значення деяких вони можуть і повинні знати.

Мета нашої статті – визначити основні напрямки та методичні особливості роботи над словами зі стилістично забарвленими суфіксами, яка сприяє розвитку мовлення учнів 3-4 класів.

Результати аналізу підручників з рідної мови для учнів початкових класів [1], [2] свідчать, що у текстах вправ досить широко вживаються слова з емоційно-оцінними й експресивними суфіксами, проте завдань, які б передбачали роботу над ними недостатньо (біля 3% від їх загальної кількості), основна частина таких завдань зосереджена в підручнику для 3 класу в розділі “Будова слова”, майже всі вони однотипні. Тому ми рекомендуємо доповнювати вправи підручників додатковими завданнями, які передбачають роботу над словами зі стилістично забарвленими суфіксами, та використовувати спеціальні вправи, які ми умовно поділили на дві групи.

Першу групу становлять вправи на спостереження, порівняння та аналіз використаних у текстах слів із емоційно-оцінними й експресивними суфіксами. Подаємо приклади таких вправ:

1. Прочитай вірш. Випиши з нього слова, за допомогою яких автор передає ніжні почуття до маленької дитини. Визнач суфікси, які надають їм пестливого значення.

*У нашого хлоп'ятонька
блакитні оченятонька
волоссячко м'якесеньке,
а личенько білесеньке.
І зайчики, і пташечки,
й малесенькі комашечки
хотіли б з ним погратися,
та страшно їм озватися (О.Олесь).*

2. Прочитай і порівняй слова. Поясни, якого значення надають їм суфікси -к-, -ок-, -ик-.

Хмара – хмарка, дуб – дубок, кожух – кожушок, дощ – дощик.

3. Порівняй, в якій колонці слів значення зменшеності, пестливості виражено сильніше. За допомогою яких суфіксів це досягається?

Ялина – ялинка – ялинонька;

вікно – віконце – віконечко;

син – синок – синочок.

4. Прочитай текст. Знайди у ньому слова зі зменшувально-пестливими суфіксами. Поясни, з якою метою їх використав письменник.

Миколка, Прокопів хлопчик, такий школярик гарнесенький був: сумирненький, млявенький, як дівчинка. Та ще й такий чорнобривенький, білолиценький, носик невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. Воно й училось нівроку йому. Страх яке до книжки було... (А.Тесленко).

5. Прочитай речення. Поміркуй, як змінилося значення слів *високий, здоровий, злий, вовк, заєць* у поданих реченнях. За допомогою яких суфіксів?

1. У далечині видніються височезні гори. 2. У цьому році у нас вирости здоровенні кавуни. 3. Тетянци наснився сірий злющий вовчище. 4. Бігла, гналася метелиця за зайчиськом, але не здогнала.

Мета використання вправ такого типу полягає в ознайомленні молодших школярів зі стилістичними можливостями та роллю у мовленні іменникових (-к-, -ок-, -ик-, -ечк-, -ичк-, -очок-, -оньк-, -ищ-, -иськ- тощо) та прикметникових (-еньк-, -есеньк-, -енн-, -езн-, -ющ- тощо) суфіксів, у розкритті значень різних типів емоційно-оцінних варіантів (зменшеності, здрібнілості, пестливості, ніжності, співчуття, прихильності, збільшеності, згрубілості та ін.).

Більше сприяють розвитку мовлення учнів вправи другої групи, завдання яких передбачають утворення нових слів від поданих, конструювання з ними словосполучень, речень тощо. Це вправи переважно творчого характеру, наприклад:

1. Від поданих слів утвори споріднені слова з суфіксами -ок-, -очок-, -ищ-. Поясни, як змінилося значення слів.

Ліс – ...

Дуб – ...

Голос – ...

2. Заміни словосполучення іншими за поданим зразком. Використовуй суфікси -еньк-, -есеньк-, -к-, -ик-, -очк-, -ечк-.

Зразок. Сірий заєць – сіренький зайчик.

Руда білка – ...

Зелена ялина – ...

Гарна квітка – ...

Мале гніздо – ...

Поясни, яке значення надали словам суфікси. З двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши речення.

3. Прочитай слова. Запиши їх у дві колонки: в першу – зі значенням зменшеності, пестливості, а в другу – збільшеності, згрубілості.

Возик, дідуган, вовчисько, горбочок, ручище, вітряга, гусенятко, голосище, травичка, дубок, хмарка.

Познач і назви в них суфікси, які надали словам першої колонки значення зменшеності, пестливості, а другої – збільшеності, згрубілості.

4. До поданих слів зі значенням зменшеності, пестливості добери відповідні їм зі значенням згрубілості, збільшеності. Назви суфікси у словах, дібраних тобою. З двома парами слів (на вибір) склади речення.

Травичка, рибка, вітерець, голосок, рученьки, книжечка.

Під час виконання вище наведених вправ учні усвідомлюють значення суфіксів: -к-, -ик- – зменшення; -очк-, -ичк-, -ечк-, -ець- – пестливості; -ищ-, -иськ- – збільшеності, згрубілості; -еньк-, -есеньк- – здрібнілості, пестливості.

Щоб виконати наступне завдання, учні повинні чітко засвоїти, що прикметникові зменшувально-пестливі суфікси відрізняються відтінками загального значення: -еньк-

вказує на здрібнілість, пестливість; *-есеньк-* означає вищу міру пестливості; *-ісіньк-*, *-усіньк-*, *-юсіньк-* – найвищий ступінь вияву ознаки; *-уват-*, *-юват-* вказують на неповноту вияву ознаки.

Прочитай слова. Порівняй їх значення.

Коротенький, коротесенький; білуватий, білісінький; маленький, малюсінький; синенький, синюватий.

Запиши слова, розмістивши їх за ступенем інтенсивності ознаки. Познач в них суфікси.

Засвоєнню дітьми закономірностей функціонування слів із емоційно забарвленими суфіксами у текстах різних стилів, більш осмисленому їх використанню у власному мовленні сприятимуть такі вправи:

1. Добери і встав найбільш влучне слово з дужок. Свою думку обґрунтуй. Познач у словах суфікси.

У вовка ... (хвіст, хвостище, хвостик).

У білочки ... (вуха, вушка, вушища).

У їжачка ... (очі, оченятка, очиська).

2. Прочитай і порівняй тексти. Визнач, який з них художній, а який – науковий. Чи є в науковому тексті слова зі зменшувально-пестливим значенням. Якщо немає, то чому?

а) Кульбаба – багаторічна трав'яниста рослина. Стебло у неї безлисте, світло-зеленого кольору, подібне до соломини. На його верхівці одна велика жовта квітка кошикоподібної форми. Листки у рослини видовжені, зубчасті, ростуть від самого кореня.

б) Кульбаба – чудова квіточка! Стебельце у неї зеленаве, височеньке, як соломинка. А на верхівці жовтенька, ніби маленьке сонечко, квіточка. Листочки – величенькі, зубчасті, казкові!

3. Прочитай словосполучення. Скажи, в якому тексті їх можна використати – науковому чи художньому. Свою думку обґрунтуй.

Сіренький зайчик, молоденька яблунька, малюсіньке горобенятко, гарнесенька квіточка, білісінький сніжок.

Спиши. Визнач суфікси, що надають словам значення зменшеності, пестливості. З двома словосполученнями (на вибір) склади і запиши речення.

4. Прочитай текст. Визнач його тему і мету. Спиши, вибираючи з дужок слова, які відповідають меті художнього мовлення. Поясни, якого значення словам надають суфікси.

У зеленій (траві, травичці) сховалася (гарна, гарненька) (кульбаба, кульбабка). (Голова, голівка) квіточки – у (білій, біленькій) пухнастій (шапці, шапочці). Зірнеш обережно її, дмухнеш – і понесе (вітер, вітерець) (малі, малесенькі) парашутики з (насінням, насіннячком). Де сяде такий парашутик, нова (кульбаба, кульбабка) виросте!

Одночасно з вищенаведеними вправами ми рекомендуємо поступово використовувати і різні завдання на редагування (доповнення, удосконалення тощо) окремих речень, текстів. Вони дозволяють учителеві перевірити рівень засвоєння учнями значень та відтінків емоційно забарвлених суфіксів, особливостей їх уживання у текстах різних стилів.

1. Прочитай текст. Доповни речення прикметниками з суфіксами зменшеності, пестливості.

Защебетав соловейко. Подув вітерець. Набігли хмари. Почався дощик.

2. Прочитай речення. Заміни слова в дужках на інші зі зменшувально-пестливими суфіксами. Прослідкуй, як змінився від цього зміст речення. Поміркуй, який варіант слів використати краще. Чому?

1. Над землею у високому небі пропливали біленькі пухнаті (хмари). 2. До нас підійшла (мала) дівчинка. 3. На галявині ріс (старий) дуб.

3. Прочитай текст. Чи є в ньому слова, які вжито недоречно? Спробуй замінити їх такими, що більше відповідають змісту. Свою думку обґрунтуй.

Був легенький морозище. Світило сонце. Раптом насунула величезна хмарка і закрила півнеба. Подув сильний вітерець. Посипав густий лапятий сніжок.

4. Прочитай текст. Визнач його тему і мету. Знайди слова, використані у тексті недоречно. Відредагуй і запиши текст.

Лисиця – хижа тваринка. Вона має довгий хвостик і рудесеньке хутро. Голова та тулуб у лисиці продовгуваті. Ніжки коротенькі, міцні. Живиться вона плодами, різними травами, м'ясом.

Головна цінність таких вправ полягає в зіставленні варіантів речень або текстів, з'ясуванні доцільності вживання у них слів із емоційно забарвленими суфіксами; зосередженні уваги школярів на тому, які семантичні та стилістичні зміщення відбуваються у висловлюванні в результаті доповнення, заміни, удосконалення його.

Ефективним у роботі над словами зі стилістично забарвленими суфіксами, як свідчать наші спостереження, є і використання різних видів диктантів. На початковому етапі краще застосовувати найпростіші – словникові, пояснювальні, коментовані (мета яких полягає у введенні нових слів до активного словника дітей, виробленні сталих навичок правопису, усвідомленні відтінків значень емоційно забарвлених суфіксів); пізніше більш складні – вибіркові, творчі тощо (використання яких пов'язане з розвитком слухового сприймання слів із емоційно-оцінними й експресивними суфіксами, доцільним їх вживанням у мовленні). Так, наприклад, під час вибіркового диктанту учні записують не всі слова (текст), а “вибирають” з них (нього) лише окремі згідно з поставленим завданням:

Послухай і відгадай загадку. Запиши слова зі зменшувально-пестливим значенням. Поміркуй, з якою метою вони використовуються у загадці.

*Квіточка маленька в полі цвіте,
Кошик біленький – дно золоте.*

Познач суфікси, які надали словам значення зменшеності, пестливості. Скажи, в якому описі квітки їх можна використати – науковому чи художньому. Чому?

Творчі диктанти передбачають запис слів, речень, тексту, але не механічно, а з певним елементом творчості; їх завдання спрямовані на розширення і доповнення речень, заміну нейтральних форм слів на інші зі стилістично забарвленими суфіксами, обґрунтування доцільності такої заміни тощо. Приклади текстів, які можна застосовувати для творчих диктантів, були подані вище.

Завершальним етапом роботи над словами зі стилістично забарвленими суфіксами має стати власна творча діяльність школярів – складання казок, описів, розповідей, міркувань, творів за картиною, малюнками. Успішною така робота буде за умови створення на уроці такої мовленнєвої ситуації, яка б сприяла стимулюванню в учнів бажання висловлюватися, формуванню цілеспрямованого мовлення, зверненого до певного адресата (однокласників, малят із дитячого садка, товариша, батьків тощо). Наприклад:

1. Склади розповідь про свою улюблену тварину (котика, песика, хом'ячка чи рибку). Розкажи про неї так, щоб твої однокласники, пересвідчилися, що ти дійсно її любиш. Подумай, якими засобами мови треба скористатися, щоб передати свої найніжніші почуття.

2. Склади опис-загадку рослини (квітки, дерева). Побудуй його так, щоб, слухаючи тебе, малята з дитячого садка одразу здогадалися, що ти описуєш.

3. Допоможи третьокласникам з гуртка юних натуралістів. Склади науковий опис

горобця або синиці (на вибір). Скажи, чи використаєш ти слова зі зменшувально-пестливими суфіксами.

Спостереження над уживанням слів з емоційно забарвленими суфіксами особливого значення набуває на уроках читання, бо за їх допомогою письменники характеризують явища, предмети, вчинки, дії героїв та виражають таким чином своє ставлення до них. Тому необхідно звертати увагу дітей на засоби словотвору таких слів, розкривати їх роль в оцінці того чи іншого явища, вводити до активного словника учнів за допомогою спеціальних завдань, які б передбачали елементарний аналіз тексту. Так, при вивченні байок Л. Глібова “Вовк і Кіт”, “Зозуля і Півень” можна запропонувати учням таке завдання:

Відшукай слова, вжиті зі зменшувально-пестливими суфіксами. Поміркуй, чому їх так багато в байках?

При вивченні поетичних творів М.Вінграновського “Наша річка”, Т. Шевченка “Тече вода з-під явора...”, Лесі Українки “Вечірня година”, “Тиша морська” тощо:

Знайди слова, які допомагають авторові передати почуття замилювання рідною природою, почуття любові до неї. Яку роль виконують у цих словах суфікси?

При вивченні оповідання Б.Грінченка “Олеся”:

Використовуючи слова з суфіксами збільшеності та згрубілості, опиши ліс навколо села дівчинки.

Отже, використання описаних нами видів роботи над словами з емоційно забарвленими суфіксами привчає учнів початкових класів аналізувати текст з точки зору вживання виражальних засобів мови, сприяє усвідомленню ролі та особливостей функціонування слів з емоційно-оцінними й експресивними суфіксами у текстах різних стилів, доцільному використанню даних словотворчих одиниць у власному мовленні, підвищенню рівня культури мовлення школярів загалом.

Л і т е р а т у р а :

1. *Ващуленко М.С., Дубовик С.Г., Мельничайко О.І., Скуратівський Л.В.* Рідна мова: Підручн. для 4 кл. – Ч. I, II. – К.: Освіта, 2004.
2. *Ващуленко М.С., Мельничайко О.І.* Рідна мова: Підручн. для 3 кл.– Ч. I, II. – К.: Освіта, 2003.
3. *Оморокова М.И.* Оценочные элементы в словаре младших школьников (на материале чтения) // Речевое развитие младших школьников: Сб. статей. / Под ред. Рождественского Н.С. – М.: Просвещение, 1970. – С.158-186.
4. Робота зі стилістики у початковій школі // Методика навчання української мови в середніх закладах. / За ред. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2004. – С. 321-323.
5. *Сугейко Л.* Перспективність у навчанні стилістики // Початкова школа. – 1997. – №4. – С. 13-16.
6. *Ткачук Г.* Увираження мовлення учнів 3-го класу емоційно забарвленою лексикою // Початкова школа. – 2001. – №6. – С.17-19.

А н н о т а ц и я

В статтє рассматривается актуальная проблема речевого развития учащихся начальных классов на коммуникативно-деятельностной и функционально-стилистической основах. Предлагается методически обоснованная система заданий, цель которой – формирование стилистических умений учащихся 3-4 классов в процессе усвоения ими словообразовательных средств, в частности эмоционально-оценочных и экспрессивных суффиксов.